

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Hakemli Dergi

**CİLT: VI
SAYI: 1**

Şİİ FİRKALARIN TASNİFİ

(Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)

Dr. Metin BOZAN*

The Classification of Shi'ite Groups

(An Essay on the Basis of Leaders to Whom Were Attributed
These Groups)

Abstract

In this article, the Shi'ite groups have been classified in a different way from that of the heresiographical works. The groups in question, on the basis of "*Imamate*" which may be regarded as their most distinctive feature, have been classified in accordance with the Imams they were attributed to. The Shi'ite groups, first, have been examined according to their attitudes towards the appointment of the Imam. Then they have been classified in respect of those who claimed that the Imam has been divinely designated (*nass*), the persons and families whose *imamate* they claimed, and the persons with whom they ended *imamate* respectively.

Key Words: Shi'ite, *Imamate*, Imam, designation.

Giriş

İslam tarihinin erken dönemlerinde başlayan siyasi ve itikâdî tartışmalar, tarihi süreç içerisinde bir takım fikri farklılaşmalara ve dolayısıyla muhtelif fırka ve mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹ Bunların en önemlilerinden birisi de Şîa'dır.

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi metinbozan@hotmail.com

¹ Siyasi ve itikadi yönleri ağır basan bu mezhepleri sosyal, ekonomik, coğrafi, tarihi vb etkenler beslemiştir. Bu hususta değerlendirmeler için bkz. Hasan Onat, Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci, Ankara 2003, s. 128.

Şia,² Hz. Peygamber'den sonra Ali'nin imameti hak ettiğine ve (kimi gulat fırkalarının daha sonraları geliştirdiği bazı iddialar istisna edilirse) imametinin onun soyunda devam etmesi gerektiğine inanmaktadır. Şia, imamların nas ve tayin ile belirlendiğini iddia etmesine rağmen, homojen bir yapı oluşturmayıp farklı kişilerin imametini ileri sürerek, bir çok alt fırkaya bölünmüştür. Söz konusu alt fırkaların Makalat eserlerinde ayrıntılı olarak zikredildiği görülmektedir. Bu eserlerin Şia'yı ele alış ve değerlendirme biçimlerinde bir çok sorunu barındırmaktadır.³ Bu sorunların yanı sıra, söz konusu eserlerde görülen bir diğer önemli problem de Şia'nın tasnifi meselesidir.⁴ Zira Bilindiği gibi Şii fırkaların tasnifinde tıpkı diğer bir çok fırkada

² Şia; Arapça'da "ş-y-a" kökünden türetilmiş bir kelimedir. Süre, emsal, benzerler, birini yolcu etmek üzere eşlik etme, ensâr, miktar, yayılma, fırka, tabi olma, ashâb, ahzâb, parti, izleyici anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm (350/991), *Divânü'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, İbrâhîm Enîs, Kâhire 1967, III, 328; Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (393/1001), *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgaffâr Attar, Mısır 1377, III, 1240; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ (395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, yz. trz., III, 235.) Şiiliğin ortaya çıkışı hususunda pek çok görüş vardır. Bu görüşlerin büyük bir kısmının, bu tabirin ne zaman istilahlaştığı hususunu dikkate alınmaksızın ileri sürüldüğü müşahade edilmektedir. (Bkz. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 149) Bunları, Hz. Peygamber dönemi, Sakife hadisesi, Osmân dönemindeki karışıklıklar, Ali'nin hilafeti, Hüseyin'in katlinden sonra şeklinde tasnif etmek mümkündür. (Bkz. İrfân Abdulhamîd, *İslâm'da İ'tikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev. Saim Yeprem, İstanbul 1994, s. 16-19; Fırlı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi", Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul, 1993, 33-68, s. 35; Za'bi, Fethi Muhammed, *Gulâtî 'ş-Şi'a ve Teessürüm bi'l-Edyâni'l-Muğâyire li'l-İslâm*, Beyrut 1988, s. 23-33;) Ancak Hicri I. asrın son çeyreğinden itibaren Şii karakterli fikirlerin tarih sahnesine çıkmaya başladığı ilk Şii farklılaşmanın izlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür. (Bkz. Hasan b. Muhammed (100/718), "Kitâbu'l-İrcâ", (İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ içinde), çev. Sönmez Kutlu, AÜİFD, XXXVII, (1998), 317-331, s. 324-28; Watt, "Emeviler Devrinde Şiilik", çev. İsa Doğan, *Onduzmayıs Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, X, 1998, s. 43. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, s. 157)

³ Mezhepler tarihi kaynakları ve bu kaynakların mezhepleri ele alış tarzı hususundaki değerlendirmeler için bkz. Ebû Mansûr Abdülkaahir el-Bağdâdî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1991 adlı esere Ethem Ruhi Fırlı'nın yazmış olduğu önsöz notu s. XVIII.

⁴ Bazı kaynakların Şii fırkaları tasnifi şöyledir: Ebû Hâtîm er-Râzî, Şia'yı Râfıza, Zeydiyye, Keysâniyye şeklinde tasnif eder. (Bkz. Ebû Hâtîm er-Râzî, Ahmed b. Hamdan (322/933), *Kitâbu'z-Zîne fî Kelimetü'l-İslâmiyye el-'Arabiyye*, thk. Abdullah Sellâm es-Semerrâî, (es-Semerrâî, *el-Guluv ve'l-Fırakü'l-Gâliyye* içinde) Bağdâd 1988, s. 259, 286). Eş'arî, Şia'yı, Gâliyye, İmâmiyye/Râfıza, Zeydiyye olarak tanımlar. (Bkz. Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut 1995, I, 65). Neşvânü'l-Himyerî ise Şia'yı altı fırka olarak zikreder. Bunlar, Sebeiyye, Sahabiyye, Gurâbiyye, Kâmilîyye, Zeydiyye ve İmamiyye'dir (Bkz. Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Saîd (573/1175), *Huru'l-'İyn*, nşr. Kemal Mustafa, Kâhire 1948, s. 154-55). Şehristânî de Şii fırkaları Keysâniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Gulât adı altında tasnif etmektedir. (Bkz. Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehran, Ali Hasan Fâur, Beyrut 1996, I, 170). Horezmî;

olduğu gibi,⁵ büyük ölçüde müelliflerin kendi tasarrufları belirleyici olmuştur.⁶ Bu durum, ilgili kaynaklarda farklı tasniflerin yapılmasına dolayısıyla da yer yer karmaşıklıklara yol açmıştır.⁷ Oysa Şii fırkalar, ayırıcı unsurları olarak kabul edilebilecek imamet kriterinden hareketle daha basit ve anlaşılabilir bir şekilde ele alınabilir. Zira Şîa', "imamın kimliği" ve "imamet" meselesini dinin usulünden saymaktadır. Bunun için Şîa'nın, "imamet" esas alınarak (nispet edildikleri imamlara göre) tasnifi mümkündür. İşte bu çalışmada Şii fırkalar üzerinde böyle bir denemeye girişilecektir.⁸

Şii fırkalar, imamete yaklaşımları açısından tasnif edilecek olursa, öncelikle "imamın vasfen belirlendiğini iddia edenler" ve "imamın açık nasla belirlendiğini iddia edenler" olarak iki ana gruba ayrılabilir.⁹

Şîa'yı, Zeydiyye Keysâniyye, Abbâsiyye, Ğâliyye, İmâmîyye başlığı altında toplar (Bkz. Horezmî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf, *Mefâtihu'l-Ülüm*, Mısır 1958, s. 167-70). İstahrî ise Şîa kavramını daha da genişleterek kendisine göre Ehl-i Sünneti de Şii olarak nitelermektedir. Hatta ona göre "gerçek Şîa, Ehl-i Sünnet ve'l-Eser'dir." (Bkz. İstahrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ca'fer b. Ya'kûb (III/IX asrın sonları), "Mezâhibu Ehli'l-İlm ve Ashâbu'l-Eser", (İbn Ebî Ya'lâ'nın *Tabakâtu'l-Hanâbile* içinde I, 25-36) Kâhire 1952, s. 33)

⁵ Mezhepler tarihi kaynakları ve bu kaynakların mezhepleri ele alış tarzı hususundaki değerlendirmeler için bkz. Ebû Mansûr Abdülkaahir el-Bağdâdî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991 adlı esere Ethem Ruhi Fiğlalı'nın yazmış olduğu önsöz notu s. XVIII.

⁶ Bu hususta Hz. Peygamber'e nispet edilen "ümmetin birçok fırkaya ayrılacağına" dair rivayet, bu tasnifi etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. (Bkz. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, (275/888), es-Sünen, İstanbul 1992, 39, Sünne, I (V, 4); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezid el-Kazvinî (275/888), es-Sünen, İstanbul 1992, 36, Fiten, 17 (II, 1321); Ebû İ'sâ Muhammed İbn İ'sâ et-Tirmizî (279/892), es-Sünen, İstanbul 1992, 38, İmân, 18 (V, 25) Bazı kaynakların mezhepleri bu hadisin şartlarına uygun olarak tertip ettikleri müşahede edilmektedir. (krş. R. B. Burkley, *The Early Shiite Ghulâh*, 303) Nitekim Ebû Mansûr Abdülkaahir el-Bağdâdî (429/1037)'nin *el-Fark beyne'l-Fırak*, ta'lik İbrahim Ramazan, Beyrut 1997, Ebû Mekhul en-Neseî, Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fadl en-Neseî'nin (318/930) *Kitâbu'r-Redd alâ'l-Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ*, thk. Marie Bernard, Annales Islamologiques, XVI, byy, 1980, 39-126 ve Ebû Muhammed Osmân b. Abdullâh el-İrâkî el-Hanefî'nin *el-Fıraku'l-Mufterika Beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendeka*, Neşr. Yaşar Kutluay, Ankara 1961 adlı eserleri bu tasnifin somut örnekleridir.

⁷ Sözelimi Eş'ârî, Makâlât adlı eserinde Beyâniyye, Muğiriyye ve Harbiyye'yi hem gulat fırkalar arasında ve hem de Râfîzî fırkalar arasında zikretmektedir. Krş. Burkley, s. 303.

⁸ Amacımız alternatif bir tasnif ortaya koymaktan ziyade daha anlaşılır olduğu düşünülen bir tasnif denemesiyle Şii fırkaları aktarmaktır. Bu nedenle burada tüm Şii fırkaların aktarılmasına girişilmeyecektir. Esas vurgulanmak istenen şey, Şii fırkaların kendilerini kimlere nispet ettiklerinin tespit edilmesidir.

⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endulûsî (456/1064), *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut 1996, III, 10. Müfid'de Şîa'yı imamete yaklaşımına göre ikiye ayırmakta; Şîa'yı İmamiler ve Zeydiler olarak tasnif etmektedir. O imamette nas ile atanmaya itibar edenleri imami olarak nitelerken Zeydileri, Ali b. Ebi Talîb, Hasan, Hüseyin'den sonra imamın kendisine biata ve cihada çağırması gerektiğini şart koşanlar olarak tasnif etmektedir. (Bkz. Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-'Abkarî

A. İmametın Vasfen Belirlendiğini İddia Edenler

Zeydiler, imametın vasfen belirlendiğini iddia etmektedirler.¹⁰ Aslında onlar da diğer Şii fırkalar gibi, bir imamın varlığının vacip olduğunu savunmaktadırlar; ancak imamın atanmasının dayanağı ve imamda aranan bazı nitelikler hususunda diğer Şii fırkalardan farklı düşünmektedirler. Zira imametın nas ile belirlenmiş olduğu fikrini reddetmektedirler. Onlara göre imamet nas ile değil, vasfen belirlenmiştir.¹¹ İlim, cesaret, zahitlik, cömertlik,¹² adalet¹³ bu vasıfların başlıcalarıdır. Yine onlara göre kendilerine biate çağırılan imamlar,¹⁴ kıyam etmek zorundadırlar.¹⁵ Zeydiler, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında bu özelliklerin en fazla Hz. Ali'de bulunması nedeniyle,¹⁶ imameti onun hak ettiğini ileri sürerler.¹⁷ Hz. Ali'den sonra ise onun her iki oğlu Hasan ve Hüseyin'nin bu niteliklere sahip olduğunu savunurlar.¹⁸ Ancak Zeydi fırkalardan Cârudiyye, bu hususta biraz farklı bir tutum sergile-

el-Bağdâdî (413/1022), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Huceillâhi ale'l-İbâd*, thk. Muessesetu Al-i Beyt, Beyrut 1993, II, 22, 23.

¹⁰ Zeydiler, Zeyd b. Ali Zeynelabidin (122/740)'in bağlılarıdır. (Bkz. Şehristânî, I, 179) Sâlihiyye (veya Butriyye/Ebteriyye) Cârudiyye, Süleymaniyye, başlıca Zeydi fırkalarıdır. (Bkz. İsfereyînî, Ebû'l-Muzaffar (471/1078), *et-Tahsîr ji'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fıraki'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1983, s. 27; Şehristânî, I, 183; Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1209), *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Beyrut 1986, s. 60). Zeydiler'in Şii fırkalar arasında sayılıp sayılamayacağı başlı başına bir problemidir. Zira onlar, imamın bizzat Allah tarafından belirlendiği görüşünü kabul etmemektedirler. Zeydiler'in savunduğu görüşün en belirgin özelliği imametın Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'nın soyuna tahsis edilmesidir. Onlara göre imamet bu soydan kıyam edenin hakkıdır. Bu şekliyle Hilafeti Kureyş'e tahsis eden Sünnî görüş ile aralarında ciddi bir fark yoktur. Sadece kriter Kureyşlilikten Fatıma soyuna tahsis edilmektedir. Ancak yine de Ali'nin imametının vasfen belirlenebilenebildiği iddiaları onları farklı kılmaktadır. Böyle bir problemin varlığına rağmen biz, Şii fırkaları tasnif ederken kaynaklardaki mevcut durumu esas aldığımızdan Zeydileri de Şia içinde mütalaa etmeyi daha uygun bulduk.

¹¹ Kalhâtî, Ebû Muhammed b. Sa'îd (IV/X. yy.), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Umman 1980, II, 460; Müfid, *Evâilu'l-Makâlât, fî Mezâhibi'l-Muhtârât*, tlk. Fadlullah ez-Zencânî, Tebriz 1363, s. 46, 47; Şehristânî, I, 179.

¹² Kalhâtî, II, 460; Şehristânî, I, 179.

¹³ Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 47.

¹⁴ Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 46.

¹⁵ Şehristânî, I, 179. Zeydilerin imamet görüşü için bkz. Muhammed b. Kâsım b. İbrahim b. İsmail (284/897), *el-Usûlu's-Semâniyye*, Abdullah b. Hamûd el-İzzî, Amman 2001, s. 64-69; Muhammed b. Yahyâ b. Hüseyin b. Kâsım b. İbrahim (310/922), *Kitâbu'l-Usûl*, thk. Abdullah b. Hamûd el-İzzî, Amman 2001, 42-45.

¹⁶ Nâşî, el-Ekber (293/905), *Mesâilu'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fî'l-Makâlât* (Usulu'n-Nihal), thk. Josef Van Ess, Beyrut 1971, s. 42.

¹⁷ Nitekim Nâşî, Zeydiler'in (büyük) bir kısmının Hz. Peygamber'in kimseyi nasla atamadığı; ancak Ali b. Ebi Tâlib'nin diğer sahabeye faziletçe üstünlüğü nedeniyle ümmetin onu seçmesi gerektiğini savunduklarını aktarır. Bkz. Nâşî, s. 42.

¹⁸ Bkz. İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1997, I, 505.

mektedir. Ebu'l-Cârud Fudeyl er-Ressan'a nispet edilen¹⁹ Cârudiyye, imametın vasfen belirlendiđi görüşünü kabul etmekle birlikte, Peygamber'in vasfen Ali'yi tarif ederek onun imametine işaret ettiđini savunur.²⁰ Ayrıca Ali'nin yanı sıra Hasan ve Hüseyin'in de işareten²¹ atandıđını, ondan sonra (gizli) nasla (işareten) atamanın sona erdiđini ileri sürer. Bu alt fırkanın Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vasfen belirlendiđi iddiası, gizli bir nas işareti olarak değerlendirilebilir. Nitekim Müfid (413/1022) ve Malatî (377/987) gibi kimi alimlerin Cârudiyye'yi Zeydi fırkalardan farklı mutalaa ettiđi görülmektedir.²²

Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra ise Cârudiyye dahil tüm Zeydiler, herhangi bir isim zikretmezler. Sadece İmamın toplumun ileri gelenleri tarafından şura yoluyla seçilmesi şartıyla²³ halifeliliđin Fatma bt. Muhammed'in evladının hakkı olduđunu savunurlar.²⁴ Buna göre Fatıma soyundan olup gerekli niteliklere sahip herkes imam olabilmektedir.²⁵

B. İmametın Açık Nasla Belirlendiđini İddia Edenler

Zeydiyye dışındaki diđer Şii fırkaların tümü ise imametın açık Nas ile, bizzat belirtildiđini iddia ederler. İmamın nasla belirlendiđini iddia edenlerden olan İmamiler, bu düşünceyi savunurken, imametın ümmetin tercihiine bırakılamayacak kadar önemli bir mesele olduđunu ileri sürerler. Onlara göre imamet, dinin temeli olup²⁶ Nübüvvet gibi, Allah tarafından verilen bir makamdır. Allah dilediđini seçer ve Peygamber'ine onu kendisinden sonra

¹⁹ Ebû Hâtım Râzî, s. 300; Bağdâdî, s. 39; Şehristânî, I, 183; İşferâyinî, s. 27, Sekseki, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Munsûr (683/1283), *el-Burhân*, thk. Bessâm Ali Selâme el-A'mûş, Ürdün 1988, s. 66.

²⁰ Bkz. Eş'ârî, I, 140; Bağdâdî, s. 39; Neşvânû'l-Himyerî, s. 155.

²¹ Nâşî, 42; Neşvânû'l-Himyerî, s. 155; Bağdâdî, s. 40; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, (387/997), *el-Bed' ve't-Târih*, (İbn Tâhir el-Makdisî'ye nispet edilir.) byy. 1916, V, 133.

²² Bkz. Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, 43; Malatî, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdırrahman (377/987), *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ' ve'l-Bida'*, thk. Zâhid el-Kevserî, Kâhire 1997, s. 23; Nasıruddin Tûsî, Muhammed b. Muhammed b. Hasan (672/1273), *Risâletü Kavaidi'l-Akâid*, thk. Şeyh Ali Hasan Hazim, Lübnan 1992, s. 90. Hatta Malatî, Rafizî (olarak nitelediđi ve imametın nas ile belirlendiđini savunan) gruplar içinde zikretmiştir. (Bkz. Malatî, 23).

²³ İbn Haldun, I, 499.

²⁴ Nâşî, s. 42; İşferâyinî, s. 28; Kalhatî, II, 460; Şehristânî, I, 179.

²⁵ Ali b. Ebi Talib ve iki ođlu Hasan ve Hüseyin imamdır. Ondan sonra bu iki kardeşin oğullarından Kitap ve Sünneti bilmesi şartıyla kim başkaldırırsa imam odur (Bkz. İbn Tâhir el-Makdisî, V, 133; Neşvânû'l-Himyerî, s. 155). Buna göre Fatıma'nın soyundan (gerekli niteliklere sahip) imamet iddiası ile ortaya çıkan kimseye itaat etmek farzdır. (Nâşî, s. 42)

²⁶ Bkz. Sadûk, Muhammed b. Ali b. Hüseyin Ebî Ca'fer İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Uyûnu Ahbârı Rızâ*, thk. Müessesetu'l-İmam Humeynî, Meşhed 1413, s. 427.

imam olarak atamasını emreder.²⁷ Buradan hareketle Hz. Ali'nin Allah tarafından açık nas ile belirlendiğini, Hz. Peygamber'in de onu imam ilan ettiğini iddia ederler.²⁸ Daha sonra ise imametın birisinden diğerine vasiyet ile intikal ettiğini savunurlar.²⁹ Görüldüğü gibi bu düşüncede, imamlar bizzat nas ve vasiyet ile belirlenmektedir. Bu durumda imamın kimliği hususunda bir ihtilafın yaşanmaması gerektiği akla gelmektedir. Ancak Şii firkaların imametlerini ileri sürdükleri şahsiyetlere bakıldığında; Ali, Hasan ve Hüseyin dışında ittifak ettikleri bir imamın olmadığı görülür. Özellikle Hicri II. asrın başlarından itibaren bu kesimlerde çok parçalı bir görünüm ortaya çıkmış; farklı kişi veya ailelerin imameti ileri sürülmüştür. Bu firkaları, imametlerini ileri sürdükleri kişiler, aileler ve sona erdirdikleri şahıslar açısından ele aldığımızda, imameti Ali'de sona erdirenler, İbn Hanefiyye eksenli Şiilik, Ebu Haşim eksenli Şiilik, Hüseyini aile eksenli Şiilik, Haseni-Hüseyini aile eksenli Şiilik ve imameti kendi liderlerine intikal ettirenler şeklinde tasnif etmek mümkündür.

1. İmameti Ali'de Sona Erdirenler

Ali'nin imametini iddia edip, imameti onda sona erdirenlere, Sebeıyye,³⁰ Gurabiyye,³¹ Mufavvıda ve Zenmiyye³² örnek olarak verilebilir. Bunlardan bazıları Ali'ye bir takım kutsiyetler izafe edip onun ölmediğini iddia etmiş-

²⁷ Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk (329/940), *el-Usûlu'l-Kâfi*, tsh. Necmuddîn Âmilî, tlk. Ali Ekber Gıffârî, Tahran 1388, I, 154; Kâşifu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin (1373/1954), *Aslu's-Şia ve Usûluhâ*, Beyrut trz., s. 43; Rıza el-Muzaffâr, *Şia İnançları*, çev. Abdülbâkî Gölpınarlı, İstanbul 1978, s. 57-58.

²⁸ Sadûk, *Uyûnu Ahbârı R'zâ*, s. 427.

²⁹ Meclisi, XXIII, 206.

³⁰ Abdullah b. Sebe'ye nispet edilen Sebeiliğin ne zaman ortaya çıktığı, Şii bir fırka mı, yoksa Şia'nın en azından bir kısmına hakaret amaçlı kullanılan bir isim mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Durum her ne olursa olsun kendilerine izafe edilen fikirler göz önüne alındığında, ıstılahî anlamıyla Sebeiliğin erken dönemde vuku bulan hadiseler esnasında zuhur ettiğini söylemek güçtür. Hucr b. Adî hareketinin vukubulduğu 51/671 tarihinde de "Sebeıyye" tabirinin sadece Osmân aleyhtarlığı anlamı taşıdığı ve daha sonraları birtakım aşırı inançları savunduğu söylenen "Sebeıyye" ile isim benzerliği dışında bir alakasının olmadığını söylemek mümkündür. Sebeıyye'ye izafe edilen görüşlerin ilk defa yaklaşık 81/700'lerde ortaya konmuş olabileceği düşünülürse, bu tarihlerden itibaren Peygamber ve ailesinin adı etrafında kurgu yapan kimseleri ifade etmek amacıyla kullanılmış olmalıdır. (Bkz. Korkmaz, Sıddık, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeıyye* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 112-154) Abdullah b. Sebe ve Sebeilik için bkz. Wellhausen, Julius, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1996, s. 148-50; Watt, W. Montgomerı, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, s. 73; Abd'ul-Al, Muhammed Câbir, *Hareketu's-Şia' el-Mutatarrifin*, Mısır 1954, s. 19 vd.; Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1983, s. 289-301; Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, s. 60-61; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", s. 99-100; Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, 408; Korkmaz, Sıddık, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeıyye* s. 112-154.

³¹ Bkz. Bağdâdî, s. 225-26; İsfarayînî, s. 128.

³² Bağdâdî, s. 225-26.

tir.³³ Yine ilk tevakkufun (imameti sona erdirmeye) da Hz. Ali'de gerçekleştiğini öne sürenler olmuştur.³⁴ Kaynaklar incelendiğinde Hz. Ali etrafında geliştirilen bu tür fikirlerin onun zamanında ileri sürüldüğü izlenimini edinmek mümkündür. Ancak bunlar, muhtemelen daha sonraları Muhtar (67/687) hareketinin ardından ortaya çıkmıştır.³⁵ Burada tarihin geriye doğru işletilmesi gibi bir durum söz konusudur.

2. İbn Hanefiyye Eksenli Şiilik

Hız. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra adı ön plana çıkan Muhammed b. Hanefiyye³⁶ ve onun dönemi, Şiilik açısından önemlidir. Zira ilk Şii nite-likli farklılaşmalar bu zaman dilimine denk gelmektedir.

Kaynaklarda Keysaniyye olarak adlandırılan³⁷ bu fırkanın mensupları, Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini daha onun sağlığında ileri sürmüşlerdir. Rivayetlere göre bu grup, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametinin ne zaman başladığı hususunda anlaşmazlığa düşmüş; Ali b. Ebi Talib'den sonra mı, yoksa Hasan ve Hüseyin'den sonra mı ona intikal ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.³⁸ Bir kısmı onun Ali, Hasan ve Hüseyin'in ardından (dör-

³³ Cevzcanî, Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kub (259/872), *Ahvâlu'r-Ricâl*, Beyrut 1985, s. 37; Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, (300/912), *Fıraku's-Şia*, tsh. Seyyid Muhammed Sâdık, Necef 1936, s. 21; Kummî Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el Eş'ârî (301/913), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firak*, tsh. Cevâd Meşkûr, Tahran 1963, s. 19; Ebû Hâtîm Râzî, s. 305; Malatî, s. 18; Kalhâtî, Ebû Muhammed b. Sa'îd (IV/X. yy.), *el-Kesf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif, Umman 1980, II, 465; Bağdâdî, s. 29, 213; Neşvânû'l-Himyerî, s. 154.

³⁴ Kummî, s. 20.

³⁵ Bkz. İbnu'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ (840/1437), *Kitâbu Tabakâtı'l-Mu'tezile*, thk. S. D. Wilzer, Beyrut 1988, s. 5-6; Fıglalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi" s. 40; Onat'ın da belirttiği gibi, Muhtâr hareketine kadarki süreçte yaşanan Ali ve oğulları eksenli hadiselerin özel anlamda Şii bir hareket olduğunu söylemek güçtür. Belki de bunlar, sadece birer siyasî tutum olarak mütalaa edilmelidir. Bkz. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, s. 157; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", s. 101.

³⁶ Ebû'l-Kasım Muhammed b. Hanefiyye Ali b. Ebi Talib'in oğludur. Annesi el-Hanefiyye Havle bt. Ca'ferdir. (Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullâh b. Muhammed (230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut trz, V, 91). 81/700 yılında ölmüştür. (Bkz. İbn sa'd, V, 116; Nevbahtî, s. 27).

³⁷ Nâşî, s. 25; Nevbahtî, s. 23; Kummî, s. 21; Kalhâtî, II, 457. Keysan'ın kimliği için bkz. İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Ser- vet Ukkâşe, byy. 1960, s. 622; Nâşî, s. 24; Eş'ârî, I, 91-92; Ebû Hâtîm Râzî, s. 294; Kalhâtî, II, 457; Bağdâdî, s. 46; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, thk. Seyyid Ali Mir Şerifi, Beyrut 1993, s. 296; Şehristânî, I, 170. Keysanilerin Muhtar'ın taraftarları olarak adlandırılmaları için bkz. İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 622; Nâşî, s. 24; Nevbahtî, s. 23; Kummî, s. 21; İbn Tâhir el-Makdisî, V, 131; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 296; İsfereyînî, s. 30; Neşvânû'l-Himyerî, s. 182; Râzî, s. 78.

³⁸ Bkz. Eş'ârî, I, 92; Ebû Hâtîm Râzî, s. 296-97; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 297; Şehristânî, I, 171; Nâsiruddin Tûsî, *Risâletü Kavâ'idü'l-Akâ'id*, s. 90. Şii İmami alim

düncü) imam olduğunu ileri sürerken,³⁹ diğer bir kısmı da onun, babası Ali'den sonra imam olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰ Hz. Ali'den sonra imam olduğunu iddia edenlere göre bizzat babası onu vasi tayin etmiş,⁴¹ Hasan ve Hüseyin de onun izni ile tasarrufta bulunmuşlardır.⁴² Ancak onun Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra imam kabul edildiği görüşü muhtemelen ortaya çıkan ilk şekildir. Ali'den vasiyetin doğrudan ona geçtiği şeklindeki görüş ise daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır.

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümü sonrasında, adı etrafında söylem geliştirenlerin birtakım gruplara ayrıldıkları aktarılmaktadır. Bir grup İbn Hanefiyye'nin ölmeyip gaybete girdiğini, Mehdi olduğunu, Radvada gizlendiğini⁴³ ve rec'at edeceğini söyleyerek⁴⁴ Peygamber'in onu müjdelediğini iddia etmiştir.⁴⁵ Bunu iddia edenlere göre o, son imamdır.⁴⁶ İkinci grup ise imametini başkasına intikal ettiğini savunmuştur.⁴⁷ Kendisine imametini intikal ettiğine inanılan şahıslar, İbn Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim ile yeğeni Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib Zeynelabidin (95/713)'dir.⁴⁸ Ancak imametini Ali Zeynelabidin'e vasiyet edildiğine dair zikredilenler, hem makul görünmemekte ve hem de genel kanaatle örtüşmemektedir. Zira ağırlıklı kanaat imametini Muhammed b. el-Hanefiyye'den sonra Ebu Haşim'e intikal ettiği şeklindedir.⁴⁹

Müfid'e göre çoğunluk Hasan b. Ali b. Ebi Talib ve Hüseyin b. Hz. Ali'den sonra imam olduğunu iddia etmiştir. Diğer görüş şazdır. (Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 297)

³⁹ Nitekim Kuseyyir b. Abdurrahman el-Huzâî'ye nispet edilen şiirde o, ilk üçünü sayar ve Muhammed b. Hanefiyye ile birlikte hak dört imam olduğunu ve onun ölmediğini Radvada gizlendiğini söyler. (Bkz. Nâşî, s. 26; Eş'ârî, I, 93; Şehristânî, I, 174) Şii/İmami Alim Şeyh Sadûk'a göre ise bu şahıs Himyerî'dir. (Bkz. Sadûk, *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, tsh. Ali Ekber el-Ğıffârî, Kum 1405, s. 32)

⁴⁰ Nâşî, s. 25

⁴¹ Nevbahtî, s. 23; Kummî, s. 21; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 297; Bağdâdî, s. 47.

⁴² Bağdâdî, s. 47.

⁴³ Nâşî, s. 26; Kummî, s. 35; Bağdâdî, s. 47. Ölmediğini ileri sürenlerden bazıları onun nerede olduğunu bilmediklerini söylerler (Nevbahtî, s. 27; Kummî, s. 27).

⁴⁴ Nevbahtî, s. 27; Kummî, s. 27; Eş'ârî, I, 92; Ebû Hâtim Râzî, s. 294; Bağdâdî, s. 31, 47; İsfereyînî, s. 31; Şehristânî, I, 174.

⁴⁵ Nâşî, s. 26. Muhammed b. Hanefiyye ile ilgili mehdi fikri, *gaybette* olup *rec'at* edip yeryüzünü adaletle dolduracak olan *muntazar/beklenen mehdi* fikridir. Bu fikri ilk defa onlar ortaya koymuştur. (Krş. Vedâd el-Kâdî, *el-Keysâniyye fî'l-Târîh ve'l-Edeb*, Beyrut 1974, s. 195)

⁴⁶ Bazı kaynaklarda ise onun uluhiyetini iddia edenlerin olduğu aktarılmaktadır. Nitekim Kerbiyye, liderleri Hamza b. Umâre'nin nebi, Muhammed b. Hanefiyye'nin ise ilah olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Nevbahtî, s. 27; Kummî, s. 27.

⁴⁷ Bağdâdî, s. 30-31.

⁴⁸ Bağdâdî, s. 47; İsfereyînî, s. 31.

⁴⁹ Nâşî, s. 30; Kummî, s. 38, Eş'ârî, I, 94; Bağdâdî, s. 47.

3. Ebu Haşim Eksenli Şiilik

Muhammed b. Hanefiyye'nin imametine inananlardan daha sonra Haşimiyye olarak adlandırılan grup,⁵⁰ onun öldüğünü ve ardından Ebu Haşim Abdullah'ın⁵¹ imam olduğunu iddia etmiştir.⁵² Onlara göre Ebu Haşim, Muhammed b. Hanefiyye'nin en büyük oğlu⁵³ olması dolayısıyla onun vasisidir.⁵⁴ Bunun dışında bir başka gerekçe olarak da onun, Hz. Ali'den intikal eden ve imamet için gerekli olup, imamın meseleleri çözmede ihtiyaç duyduğu *gizli ilmi* tahsil ettiği ileri sürülmektedir. Şehristânî'de geçen bir rivayete göre, Ebu Haşim, (imametın işaretini sayılan ve imamet esnasında ihtiyaç duyulan) bu *gizli ilmi* babası Muhammed b. Hanefiyye'den tahsil etmiştir.⁵⁵

Ebu Haşim'in ölümünün ardından da çeşitli fırkalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, imameti Ebu Haşim'de bitirmiş,⁵⁶ onun *Mehdi* olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷ İmametin başkasına intikal ettiğine inananlar ise farklı iddialarda bulunmuşlardır. Bunların bir kısmı imameti Muhammed b. el-Hanefiyye ailesinde devam ettirirken,⁵⁸ bir kısmı Ebu Haşim'in Abbasi ailesine vasiyet ettiğini, diğer bir kısmı ise Abdullah b. Muaviye'ye vasiyet ettiğini ileri sürmüşlerdir.

a. İmameti İbn Hanefiyye Ailesinde Devam Ettirenler

Ebu Haşim'in ölümüyle imameti Muhammed b. Hanefiyye soyunda devam ettirenler olmuştur. Bunlardan bir kısmı, Ebu Haşim'in kardeşi Ali b. Muhammed b. Hanefiyye'ye, onun da oğlu Hasan'a, onun da oğlu Ali'ye vasiyette bulunduğunu ve imametın bu soyda devam ettiğini iddia etmiştir.⁵⁹

⁵⁰ Nevbahtî, s. 30; Kalhatî, II, 458; Şehristânî, I, 174.

⁵¹ Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed. Ebu Haşim'in, Süleyman b. Abdülmelik'in çağrısı üzerine Şam'a gitmiş, dönüşte Humeyme'de ölmüştür. (Bkz. İbn Sa'd, V, 327-28) İbn Sa'd onun alim ve sika birisi olduğunu söylerken Fesevi, onun babası Muhammed b. Hanefiyye'den Sebei hadisleri topladığını rivayet eder. (Bkz. Fesevi, II, 742)

⁵² Nâşî, s. 30; Kummî, s. 38, Eş'ârî, I, 94; Bağdâdî, s. 47; İsferyânî, s. 32; Neşvânî'l-Himyerî, s. 159.

⁵³ Kummî, s. 38; Ebû Hâtîm Râzî, s. 297.

⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut 1997, s. 284; Kummî, s. 38. İbn Kuteybe'de geçen rivayete göre, vefatı yaklaşınca görevini oğlu Abdullah'a bırakmış ve şayet güç yetirebilirse hilafeti ele geçirmesini istemiştir. Kendi bağlılarına da görevi ona verdiğini bildirmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 284

⁵⁵ Şehristânî, I, 174, 175.

⁵⁶ Nâşî, s. 30; Nevbahtî, s. 31; Ebû Hâmid Muhammed el-Makdisî, (888/1483), *er-Red alâ'r-Râfıza*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekka, Kâhire 1990, s. 72.

⁵⁷ Nevbahtî, s. 33; Kummî, s. 37. Bu fırkaların isimleri kaynaklarda pek zikredilmemektedir.

⁵⁸ Ebû Hâtîm Râzî imameti Muhammed b. Hanefiyye soyunda devam ettirenler için de Haşimiyye tabirini kullanmaktadır. Yine Ebû Hâtîm Râzî, Haşimiyye başlığı altında verdiği bu grubun esas Keysaniler ve Muhtariler olduğunu söyler. (Ebû Hâtîm Râzî, s. 297)

⁵⁹ Nevbahtî, s. 31; Ebû Hâtîm Râzî, s. 297; Kalhatî, II, 458; Şehristânî, I, 175.

Bir fırka ise Ebu Haşim'in, yeğeni Hasan b. Ali b. Muhammed b. Hanefiyye'ye vasiyette ettiğini söylemiştir. Bunlardan bir kısmı imameti Hasan b. Ali b. Muhammed b. Hanefiyye'de bitirmişlerdir.⁶⁰ Bazıları ise Muhammed b. Hanefiyye'nin *rec'atı* fikrine geri dönmüşlerdir.⁶¹

b. İmameti Abbasi Ailesinde Devam Ettirenler

Ebu Haşim'in ardından, taraftarlarından bazıları, onun ölümünden sonra imametini Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a geçtiğini, Ebu Haşim'in ona vasiyet ettiğini savunmuştur.⁶² Buna göre Ebu Haşim öldüğünde,⁶³ Muhammed b. Ali b. Abdillan b. Abbas'a vasiyet etmiştir.⁶⁴ Bazı kaynaklar, Muhammed b. Ali b. Abdillan b. Abbas'ın Ebu Haşim'den ilim aldığını,⁶⁵ Ebu Haşim'in kitaplarını Muhammed b. Ali'ye verdiği ve kendisine rivayet edilen(gizli bilgi)leri ona aktardığını belirtmektedir.⁶⁶ Şayet rivayetler doğruysa, bu fikir ile imametini kan bağı dışında bir yolla da intikal edebileceği düşüncesi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece imamet için gerekli olan karizma, kan bağından alınarak ilim tahsiline intikal ettirilmiştir.⁶⁷ Kaynaklarda Ravendiye⁶⁸ olarak adlandırılan⁶⁹ bu grup, daha sonra çeşitli alt

⁶⁰ Nevbahtî, 31; Eş'ârî, I, 94; Kalhatî, II, 458; Neşvânû'l-Himyerî, s. 160. Eş'ârî, Ebu Haşim'in imameti kardeşi Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'ye onun da oğlu Ali b. Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'ye vasiyet ettiğini söyleyerek isimleri farklı zikretmiştir.

⁶¹ Neşvânû'l-Himyerî, s. 160.

⁶² Nâşî, s. 30; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 284; Eş'ârî, I, 95; Ebû Hâtim Râzî, s. 298; Bağdâdî, s. 48; Şehristânî, I, 175.

⁶³ Bazı rivayetlere göre Halife Süleyman b. Abdîmelik, İbn Hanefiyye'nin Şia'nın liderliğini oğlu Abdullah'a bıraktığına dair söylentiler duyunca, durumu tahkik için onu çağırılmış ve sorgulamıştır. Ebu Haşim ise bunu reddetmiştir. Bu esnada Süleyman b. Abdîmelik'in, Ebu Haşim'e ikram ettirdiği şerbete zehir kattığı, bunu içen Ebu Haşim'in zehirlendiği söylenir. Ebu Haşim'in zehirlendiğini anladığında yolunu değiştirip Amcazadeleri Abbasoğullarını yerleşmiş olduğu Humeyme'ye yöneldiği, öleceğini anlayınca da faaliyetlerini Muhammed b. Ali b. Abdillan b. Abbas'a anlattığı ve görevi ona bıraktığı aktarılır. Bundan sonra Şia davasının liderliğinin Muhammed b. Ali b. Abdillan b. Abbas'a geçtiği rivayet edilir. (Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 284)

⁶⁴ İbn sa'd, V, 328; *Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye* (Müellifi Meçhul, III/IX. asır), thk. Abdulazîz cd-Dürî, Beyrut 1997, s. 167; Nevbahtî, s. 32; Kummî, s. 38; Kalhatî, II, 458; Şehristânî, I, 175; Neşvânû'l-Himyerî, s. 160.

⁶⁵ *Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 173. Muhtemelen bu ilim ile, Ali'den Muhammed b. el-Hanefiyye'ye ondan da Ebu Haşim'e geçen gizli ilimler kastedilmiş olmalıdır.

⁶⁶ İbn sa'd, V, 328; *Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, s. 173.

⁶⁷ Bu düşünceye göre ilim kimdeyse gerçek imam odur. (Bkz. Şehristânî, I, 175)

⁶⁸ İbn Tâhir el-Makdisî, Ravendiye'yi geçiştirmekte ve onların Ali b. Ebi Talib'i reddetmekle küfre girdiğini söylemektedir. Oysa bu durum genel kanaatle uyuşmamaktadır (Bkz. İbn Tâhir el-Makdisî, V, 133).

⁶⁹ Nevbahtî, s. 33; İsfereyînî, s. 32; Bağdâdî, s. 48. Ebû Hâtim Râzî, bunlara Abbâsiyye demektedir. (Ebû Hâtim Râzî, s. 298) Ona göre Abbâsiyye sonrasında ortaya çıkan Rezzâmiyye İmameti Muhammed'e o da oğlu İbrahim'e o da Ebu Müslim'e intikal ettirmiştir. (Ebû Hâtim Râzî, s. 300)

fırkalara ayrılmıştır.⁷⁰ Bunlardan bir kısmı, imamet in Ebu Haşim aracılığıyla Abbasoğullarına geçtiğine inanmaya devam ederken;⁷¹ diğer bir kısmı, imamet in Alioğullarından Abbasoğullarına intikalini reddedip imameti doğrudan Abbasiler ile başlatmışlardır. Bunlara göre bizzat Hz. Peygamber, amcası Hz. Abbas'a vasiyet etmiştir.⁷² Abbasoğulları eksenli bir imamet anlayışını savunan bu grup, daha sonra Rezzamiyye,⁷³ Hidaşiyye gibi gruplara ayrılmıştır.⁷⁴

c. İmameti Abdullah b. Muaviye'ye İntikal Ettirenler

Ebu Haşim'in bağlılarından/taftarlarından bir kısmı ise, onun Abdullah b. Muaviye'ye⁷⁵ vasiyet ettiğini iddia etmiştir.⁷⁶ Kaynaklarda Cenahiyye,⁷⁷ Harbiyye⁷⁸ Harisiyye⁷⁹ gibi isimlerle anılan bu grup, Abdullah b. Muaviye'nin imametini savunmuştur.⁸⁰ Bunlar, onun ölmediğini, İsbahan dağında gizlendiğini ve rec'at edeceğini ileri sürmüşlerdir.⁸¹

⁷⁰ Nevbahtî, s. 46; Kummî, s. 65

⁷¹ Bkz. Nevbahtî, s. 48; Kummî, s. 65.

⁷² Nâşî, 31; Eş'ârî, I, 95; Sâdâbâdî, Ubeydullah b. Abdillâh (V/XI. asır), *el-Muknî'a fi'l-İmame*, thk. Şâkir Şeb'î, Kum 1414, s. 52. Nâşî, bu fırkanın halife Mehdi (169/785-86) zamanında ortaya çıktığını aktarır. (Bkz. Nâşî, 31) Nitekim bazı rivayetlere göre halife Mehdi de vasiyet zincirini redderek ilk imamın dedesi Abbas olduğunu ileri sürmüştür. (Bkz. Nevbahtî, s. 48; Kummî, s. 65)

⁷³ Rezzam (Nâşî, s. 35; Kalhatî, II, 460 Şehristânî İbn Rezm olarak verir. Bkz. Şehristânî, I, 178)'ın taraftarlarıdır. Ebu Müslim adı etrafında söylem geliştiren Rezzamiyye, onun ölüp ölmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. (Bkz. Eş'ârî, I, 96; Şehristânî, I, 178; Neşvânû'l-Himycrî, s. 160)

⁷⁴ Nâşî, s. 32.

⁷⁵ Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Ca'fer, 127/744 yılında Emeviler'e karşı isyan etmiştir. Bkz. Taberî, İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed (310/922), *Târihu't-Taberî*. Beyrut 1998, IX, 6; İsfehânî, Ebu'l-Ferec (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1408, s. 155.

⁷⁶ Nâşî, s. 30; Nevbahtî, s. 32; Kummî, s. 39; Kalhatî, II, 459. Bazı rivayetlerde, Ebu Haşim'in Abdullah b. Muaviye'ye mi yoksa Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbas'a mı vasiyet ettiği hususunda ihtilaf edenler hakeme başvurur. Hakem Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbas taraftarları lehinde karar verince çoğunluk bu safa geçer (Nevbahtî, s. 33; Ebû Hâtîm Râzî, s. 298).

⁷⁷ Eş'ârî, I, 67; İsfârâyînî, s. 126.

⁷⁸ Nâşî ve Bağdâdî, bunların Abdullah b. Harb el-Medainî'nin taraftarları olan Harbiye olduğunu söyler (Nâşî, s. 30; Bağdâdî, s. 221).

⁷⁹ Ebû Hâtîm Râzî, Abdula b. Muaviye'nin ölmediğini, kaîm Mehdi olduğunu iddia edenlere Harisiyye demektedir (Ebû Hâtîm Râzî, s. 298).

⁸⁰ İbn Hazm, III, 113.

⁸¹ Nâşî, s. 37; Nevbahtî, 34. Eş'ârî'ye göre ise Harbiyye üç fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan bir fırka onun ölmeyip İsbahanda dağda gizlenen Mehdi olduğunu iddia etmiştir. (Eş'ârî, I, 97)

Bağdadi'de geçen bir rivayete göre, Muhammed b. Abdillâh b. Hasan (Nefsü'z-Zekiyye) ölünce, Muğire b. Said'den ayrılan bir grup da Abdullâh b. Muaviye'nin imametine inanmıştır.⁸²

Kaynaklar incelendiğinde, Abdullâh b. Muaviye hareketi içinde, birtakım aşırı sayılabilecek fikirleri ileri süren kimi gulat fırkaların yer aldığı anlaşılmaktadır; fakat Abdullâh b. Muaviye'nin, bu fikirlere sahip olup olmadığını mevcut kaynaklara dayanarak tesbit etmek güç görünmektedir.⁸³

4. Hüseyni Aile Eksenli Şiiilik

Hüseyni aileden adı etrafında bir takım söylemler geliştirilen ilk şahsiyet Muhammed el-Bakır (114/733)'dir.⁸⁴ Muğire b. Said (119/737),⁸⁵ Beyan (119/737)⁸⁶ ve Ebu Mansur⁸⁷ kendilerini Muhammed el-Bakır'a nisbet etmişlerdir.

Daha sonraları Muhammed el-Bakır'ın oğlu Ca'fer es-Sadık'ın (148/765) adı etrafında da birtakım iddialara rastlanmaktadır. Hattabiyye'nin⁸⁸ kendisine nispet edildiği Ebu'l-Hattab (138/755)⁸⁹ buna örnek olarak verilebilir.⁹⁰ Ebu'l-Hattab, Ca'fer es-Sadık'ın öğrencilerindendir. Ancak ileri sürmüş olduğu bir takım aşırı fikirlerinden dolayı Ca'fer es-Sadık kendisinden teberri

⁸² Bağdâdî, s. 222. Bağdâdî'nin bu ifadelerinden Cenahilerin Abdullâh b. Muaviye'ye inanan ilk grub değil de sonradan inanan grup olduğu anlaşılmaktadır.

⁸³ Krş. Benli, Yusuf, *Hicri II. Asır'da Kûfe Merkezli Şii Nitelikli Gulât Hareketleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 1999, s. 201.

⁸⁴ Bazı kaynaklar bu hususta Ali Zeynelabidin'in adını vermektedirler. Bu rivayetlere göre, bazı kimseler imametın Muhammed b. el-Hanefiyye'den Ali Zeynelabidin'e geçtiğine inanmaktadır. (Bağdâdî, s. 47; İsfereyini, s. 31) Oysa Ali Zeynelabidin'in ölüm tarihine kadar etrafında spekülasyon yapılan şahsiyetler Muhammed b. el-Hanefiyye ve ondan sonra onun oğlu Ebu Haşim'dir. Bazı kaynaklar da ise Ebu Haşim'den sonra imametın Ali Zeynelabidin'e intikal ettiğine dair bilgiler aktarırlar. Sözelimi Neşvânü'l-Himyerî, imametın Ebu Haşim'den Ali Zeynelabidin'e ondan Muhammed el-Bakır'a intikal ettiğini rivayet eder. (Bkz. Neşvânü'l-Himyerî, s. 161-62) Bu da tutarlı bir bilgi görünmemektedir; zira Ali Zeynelabidin, Ebu Haşim'den (97/715) önce vefat etmiştir. Ayrıca adı etrafında spekülasyon yapan bir fırka var olsa bunun yansımalarının görünmesi gerekirdi ki, mevcut kaynaklarda buna dair bir bilgi tespit etmek edemedik. Bu hususta sadece Ali Zeynelabidin'in galî fırkalardan teberri ettiğine dair rivayetlere rastlanmaktadır.

⁸⁵ İbn Sa'd, V, 321; Neşvânü'l-Himyerî, s. 168.

⁸⁶ Muhammed el-Bakır, Muğire ve Beyan'dan teberri etmiştir. bkz. İbn Sa'd, V, 321.

⁸⁷ Nâşî, s. 40; Eş'ârî, I, 98; Kalhafî, II, 467; Neşvânü'l-Himyerî, s. 168; Şehristânî, I, 209.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 623; Nâşî, s. 41; Nevbahtî, s. 42; İbn Tâhir el-Makdisî, V, 131; İsfereyini, s. 126.

⁸⁹ Ebu'l-Hattab Muhammed b. Zeyneb için bkz. Nâşî, s. 41; Eş'ârî, I, 76; Kalhafî, II, 467; Bağdâdî, s. 223; Sekseki, s. 69; Şehristânî, I, 210.

⁹⁰ Sadûk, *Kemalü'd-Din*, s. 101. İbn Kuteybe, Ebu'l-Hattab'ın kendini kime nisbet ettiğini bilmediğini söyler. (İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 623)

etmiştir.⁹¹ Ebu'l-Hattab'ın ölümünden sonra bu fırka birçok gruba ayrılmıştır. Ca'fer es-Sadık eksenli bırakım mitolojik inançlar ileri süren Muammeriyye, Beziğiyye Umeyriyye, Mufaddaliyye, Hattabiyye Mutlaka gibi alt fırkalar, kendi liderleri merkezli inançlar geliştirmişlerdir.⁹²

Ca'fer es-Sadık'tan sonra da daha birçok fırka kendisini Hüseyini aileye nisbet etmiştir. Bunların başlıcaları, imameti Ca'fer es-Sadık'ta sona erdiren Navusiyye,⁹³ İsmail b. Ca'fer (158/774) soyunda devam ettiren İsmailiyye'nin öncüleri,⁹⁴ Abdullah b. Ca'fer es-Sadık'ta sona erdiren Eftahiyye,⁹⁵ Musa el-Kazım b. Ca'fer (183/799)'da sona erdiren Vakıfa,⁹⁶ Ali er-Rıza b. Musa (203/818) ve soyunda sürdüren Kat'iyye'dir.⁹⁷ Kuşkusuz bunların içinde en önemlileri varlıklarını günümüze kadar sürdüren İsmailiyye⁹⁸ ile Hasan el-Askeri sonrası teşekkülünü tamamlayan (Kat'iyye'nin alt kollarından) İmamiyye fırkasıdır.⁹⁹

⁹¹ Nevbahtî, 42; Kalhatî, II, 467; Şehristânî, I, 210. Ebu'l-Hattab'a onun önce nübüvvetini (Bağdâdî, s. 223) daha sonra da uluhiyetini iddia etmiş; (Nâşî, s. 41; Bağdâdî, s. 223; İsfarayîni, s. 126; Şehristânî, I, 210; Râzî, s. 72; Sekseki, s. 69) rec'at edeceğini ileri sürmüştür (Bkz. Sadûk, *Kemâlu'd-Din*, s. 101).

⁹² Bkz. Bağdâdî, s. 224-25; İsfarayîni, s. 128; Şehristânî, I, 210-12. Ca'fer sadık dönemi Şii fırkaların durumu hakkında bir değerlendirme için bkz. Mehmet Atalan, "*Şiiğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*" Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 146-153.

⁹³ Bunlar Ca'fer es-Sâdık'ın Mehdi olduğunu, ölmediğini, insanların yönetimini ele geçirmekten de ölmeyeceğini ileri sürmüştür (Nâşî, s. 46; Nevbahtî, s. 67; Kummî, s. 79-80; Ebû Hâtim er-Râzî, s. 286; Kalhâtî, II, 463; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 305; Bağdâdî, s. 67; Neşvânû'l-Himyerî, s. 162; Şehristânî, I, 196; İsfarayîni, s. 37; Fahrüddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1209), *el-Muhassal*, Mısır 1323, s. 177).

⁹⁴ Bu fırka Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imametini oğlu İsmail'e geçtiğini iddia etmektedir. Bkz. Nâşî, s. 47; Nevbahtî, s. 67; Kummî, s. 70; İbn Heysem, Ebû Abdillâh b. Ca'fer b. Ahmed b. Muhammed b. Ebi'l-Esved (IV/X. asır ortaları), *Kitâbu'l-Münazârât*, ed. Wilferd Madelung, Paul E. Walker, London 2001, s. 35; Ebû Hâtim er-Râzî, s. 287; Muzaffer Tan, *Bâtînilik Kavramı ve Bâtîni Fırkaların Tasnifi Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 93-96

⁹⁵ Ca'fer es-Sâdık'ın ardından onun adı etrafında söylem geliştiren büyük grup, onun yaşayan en büyük oğlu Abdullah el-Eftah'ın imametini ileri sürmüştür. Eftahiyye olarak adlandırılmıştır. Bkz. Nâşî s. 46; Nevbahtî, s. 77; Kummî, s. 87; İbn Heysem, s. 35; Ebû Hâtim er-Râzî, s. 287; Eş'arî, I, 102; Sadûk, *Kemâlu'd-Din*, s. 101; Müfid, *el-Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 306; Şehristânî, I, 195.

⁹⁶ Bkz. Nâşî, s. 47; Nevbahtî, s. 80; Kummî, s. 89; Eş'arî, I, 103; Ebû Hâtim er-Râzî, s. 290; Fahrüddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Beyrut 1986, s. 66.

⁹⁷ Nâşî, s. 47; Nevbahtî, s. 79-80; Kummî, s. 89; Ebû Hâtim er-Râzî, s. 291; Eş'arî, I, 90; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî, Kâhire 1938, s. 199; Neşvânû'l-Himyerî, s. 164.

⁹⁸ Bazı yazarlarca Batıniyye de denen İsmailiyye, İsmail b. Cafer İsmail b. Cafer es-Sadık'a nisbet edilir. (Nasirüddin Tûsî, s. 85) İsmaililer'e göre ilk imam Hz. Ali'dir. Ondan sonra sırasıyla Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin Zeynelabidin, Muhammed b. Ali el-Bakır, Cafer b. Muhammed es-Sadık imamdır. Buraya kadar İmamiyye Şiâsi ile ortak imamlara sahip olan İsmaililer Cafer'den sonra imametini büyük oğlu İsmail'de ve onun soyunda devam

5 Haseni-Hüseyini Aile Eksenli Şiilik

Kaynakların aktardığına göre Muğire b. Said el-İclî'ye¹⁰⁰ nispet edilen Muğiriyye taraftarlarından bazıları hem Hüseyini hem de Hasani aile adı etrafında spekülasyon yapmışlardır.¹⁰¹ Bunlar önceleri Muhammed el-Bakır'ın onun ardından Muhammed b. Abdillâh b. Hasan (Nefsü'z-Zekiyye)'in imametini iddia etmişlerdir.¹⁰² Rivayetlere göre Muhammed b. Abdillâh b. Hasan öldüğünde, Muğiriyye iki fırkaya ayrılmıştır. Bir kısmı Muğiriyye'yi terketmiş, diğer bir kısmı Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'ın ölmediğini savunmuştur.¹⁰³

ettiğini iddia ederler. İsmail hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Onun babasının sağlığında öldüğü söylendiği gibi, babasının onu Abbasiler'in zulmünden gizlediği ve onun öldüğünü ilan ettiği de söylenir. (Bkz. Kalhâtî, II, 463)

⁹⁹ İmamiyye, Allah'ın kendilerine itaati farz kıldığı 12 imam olduğunu savunan fırkadır. Bunlar, Hz. Ali (40/661), her iki oğlu Hasan (50/670) ve Hüseyin (61/680) ile Hüseyin'in soyundan dokuz kişidir. Hüseyin'in soyundan olan imamlar: Ali Zeynelabidin b. Hüseyin (95/713), Muhammed el-Bakır b. Ali (114/733), Ca'fer es-Sadık b. Muhammed (148/765), Musa el-Kazım b. Ca'fer (183/799), Ali er-Rıza b. Musa (203/818), Muhammed el-Cevad b. Ali (220/835), Ali el-Hadi b. Muhammed (254/835), Hasan el-Askeri b. Ali (260/868) ve varsayılan gaib imam Muhammed el-Mehdi'dir. İmamiyye ve teşekkül süreci için bkz. Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

¹⁰⁰ Muğire b. Said, Halid el-Kasri tarafından 119/737'da (Bkz. Taberi, Tarih, VIII, 202) idam edilmiştir. (Bkz. İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 623; İsfereyînî, s. 125).

¹⁰¹ Zeydiyye'de bu bağlamda değerlendirilebilirdi. Zira Zeydiyye mensubları imamete bir sınırlamala getirip, imametini Fatma bt. Muhammed'in evladının hakkı olduğunu savunmaktadırlar. (Nâşî, s. 42; İsfereyînî, s. 28; Kalhâtî, II, 460; Şehristânî, I, 179.) Buna göre imamet için Hasan veya Hüseyin'in soyundan olmak bir şarttır. Ancak imamet nas ve tayin ile belirlenmiş olduğu fikrini reddetmektedirler. Bu nedenle ayrı bir başlık altında mutalaa edilmeleri daha tutarlıdır.

¹⁰² Ardından da kendi imametini iddia etmişlerdir. (Ebû Hâtîm Râzî, s. 302; Kalhâtî, II, 465. Şehristânî, I, 207) Nâşî'de geçen rivayete göre, imametini Muhammed el-Bakır'dan kendisine geçtiğini, Muhammed b. Abdillâh b. Hasan (en-Nefsü'z-Zekiyye) ise Mehdi olduğunu ve kendisine gizli ilimler öğrettiğini iddia etmiştir (Nâşî, s. 41) Nâşî'nin bu ifadeleri sanki bu fırkanın imamet ve Mehdiliği farklı mutalaa ettikleri izlenimi çıkarmaktadır. Eş'ârî de Nâşî'nin ifadelerine benzer şekilde onları zikretmektedir. (Bkz. Eş'ârî, I, 98) Ebû Hâtîm Râzî, kiminin Muhammed el-Bakır'dan ona imametini geçtiğini, kiminin ise Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'dan imametini ona geçtiğini iddia ettiğini aktarır. (Bkz. Ebû Hâtîm Râzî, s. 302) Ancak Muğire b. Said el-İclî'nin öldürülmesi 119/737'dedir. (Bkz. Taberi, Tarih, VIII, 202) Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'ın 144-45'te isyan ettiği göz önüne alınırsa Muğire'nin Muhammed b. Abdillâh ile bir münasebitinin olmadığı söylenebilir. Bu durumda onun değil belki taraftarlarının Muhammed b. Abdillâh b. Hasan ile ilişkili olduğu ve mehdiliğini iddia ettiği söylenebilir. (Kırş. Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri s. 62. Nâşî ve Bağdâdî ise Muğiriyye'nin Muhammed el-Bakır'dan sonra Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'e döndüğünden bahsetmez. Doğrudan Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'a bağlılığından bahseder. (Bkz. Nâşî, s. 46; Bağdâdî, s. 218)

¹⁰³ Bağdâdî, s. 64. Nâşî, onların Muhammed b. Abdillâh b. Hasan (Nefsü'z-Zekiyye)'nin ölmediğini diri olduğunu "Tamiyye" adlı bir dağda gizlendiğini iddia ettiklerini aktarır. (Bkz. Nâşî, s. 46)

6. İmameti Kendi Liderlerine İntikal Ettirenler

Beni Haşim ailesinden bazılarının imametini iddia eden kimi fırkalar, daha sonraları imametini kendi liderlerine geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Sözgeçlimi Beyaniyye, Beyan b. Sem'an et-Temimi'nin;¹⁰⁴ Harbiye, Abdullah b. Harb el-Kindi'nin;¹⁰⁵ Mansuriyye; Ebu Mansur¹⁰⁶ el-İclî'nin; Müslimiyye (Rezzamiyye) Ebu Müslim'in;¹⁰⁷ Beşiriyye Muhammed b. Beşir'in¹⁰⁸ imametini devraldığını savunmuştur.¹⁰⁹ Bu fırkalardan Beyaniyye¹¹⁰ ve Harbiye,¹¹¹ Ebu Haşim'in kendi liderlerine vasiyet ettiğini savunurken; Mansuriyye Muhammed el-Bakır'dan;¹¹² Beşiriyye fırkası Ca'fer es-Sadık'tan;¹¹³ Müslimiyye ise Abbasi ailesinden¹¹⁴ imametini kendi liderlerine intikal ettiğini iddia etmiştir.

¹⁰⁴ Eş'ârî, I, 66; Bağdâdî, s. 216; İsfereyînî, s. 124; Şehristânî, I, 176. Beyan b. Sem'an en-Nehdi olarak da isimlendirilir. Bkz. Ebû Hâtîm Râzî, s. 297; Kalhatî, II, 459; Ebû Hâmid el-Makdisî, s. 72. Beyan b. Sem'an, Hişam b. Abdülmelik'in Irak valisi Halid el-Kasri tarafından h. 119/737'de (Bkz. Taberi, Tarih, VIII, 202) öldürülmüştür. (Bkz. Nâşî, s. 41; Eş'ârî, I, 66; Bağdâdî, s. 217; İsfereyînî, s. 124)

¹⁰⁵ Eş'ârî, I, 68, 97; Kalhatî, II, 459; Bağdâdî, s. 48; Neşvânû'l-Himyerî, s. 160; Şehristânî, I, 175. Rivayetlere göre Allah'ın ruhunun Ebu Haşim'den kendisine intikal ettiğini iddia etmişlerdir. Bkz. Bağdâdî, s. 48; İsfereyînî, s. 125; Şehristânî, I, 175.

¹⁰⁶ Nâşî, s. 40; Eş'ârî, I, 74; Râzî, s. 73. Ebu Mansur, Yusuf b. Ömer es-Sakafî tarafından öldürülmüştür. (Bkz. Bağdâdî, s. 222)

¹⁰⁷ Nâşî, s. 32. Ebu Müslim adı etrafında söylem geliştiren bu grup Rezzamiyye olarak da anılmaktadır. (Bkz. Eş'ârî, I, 96; Şehristânî, I, 178; Neşvânû'l-Himyerî, 160)

¹⁰⁸ Nâşî, s. 41.

¹⁰⁹ Eş'ârî, bu iddia ile ortaya çıkanları Beyan b. Sem'an, Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindi, Muğire b. Said, Ebu Mansur ve Ebu'l-Hattab el-Esedî ile sınırlandırmaktadır. (Bkz. Eş'ârî, I, 79) Oysa Beşiriyye'de böyle bir iddiada bulunmakta ve liderlerinin imametini ileri sürmektedir. (Bkz. Nâşî, s. 41)

¹¹⁰ Nevbahtî, s. 34; Kummî, s. 37; Eş'ârî, I, 66; Bağdâdî, s. 216; İsfereyînî, s. 32; Neşvânû'l-Himyerî, s. 160; Şehristânî, I, 176. Beyaniyye'den bir kısmı Bey'an'ın ilahlığını iddia etmiştir. Buna göre Allah'ın ruhu Ebu Haşim'den Beyan'a hulul etmiştir. (Bkz. Kalhatî, II, 459; Bağdâdî, s. 216; İsfereyînî, s. 124) Diğer bir kısmı ise onun nebi olduğunu savunmuştur. Kaynakların aktardığına göre, öncelere kendisini Muhammed el-Bakır nisbet eden Beyan, Muhammed el-Bakır'a yazarak kendine i'tisaf davet etmiş ve nübüvvetine inanmasını istemiştir. (Bkz. Nevbahtî, s. 34; Bağdâdî, s. 48, 216; İsfereyînî, s. 124) Kummî'ye göre mektup yazdığı kişi Ca'fer es-Sadık'tır. (Bkz. Kummî, s. 37) Malatî ise Sem'aniyye adı altında zikrettiği bu grubun tamamının onun nübüvvetini iddia ettiğini söyler. (Bkz. Malatî, s. 23) Çağdaş yazarlardan Abdu'l-Âl, Beyan'ın Nübüvvet iddiasının Ebu Haşim'in vasi olduğu iddiasının ardından geldiğini, Uluhiyet iddiasının ise ondan değil oğlundan hareketle gelmiş olabileceğini söyler. (Bkz. Abdu'l-Âl, Muhammed Câbir, *Hareketu's-Şia' el-Mutatarriifin*, Mısır 1954, s. 35-36)

¹¹¹ Eş'ârî, I, 68, 97; Kalhatî, II, 459; Bağdâdî, s. 48; Neşvânû'l-Himyerî, s. 160; Şehristânî, I, 175. Rivayetlere göre Allah'ın ruhunun Ebu Haşim'den Abdullah b. Harb el-Kindi'ye intikal ettiğini iddia etmişlerdir. (Bağdâdî, s. 48; İsfereyînî, s. 125; Şehristânî, I, 175)

¹¹² Nâşî, s. 40; Eş'ârî, I, 75; Kalhatî, II, 467; İsfereyînî, s. 125.

¹¹³ Nâşî, s. 41.

¹¹⁴ Nâşî, s. 32.

Değerlendirme

Şii fırkalar, imamet meselesine diğer mezheplerden daha fazla önem vermişlerdir. Öyleki bu mesele onların ayırd edici unsuru olmuştur. Dinin anlaşılıp yaşanabilmesi için, bir imama mutlak ihtiyaç duyulduğu fikri ön plana çıkmış, süreç içinde de “karizmatik” ve “kurtarıcı” imam düşüncesi çerçevesinde oluşan dini bir söylem geliştirilmiştir.¹¹⁵ Bu fırkalar, daha ziyade “karizmatik lider” veya “kurtarıcı” olarak gördükleri imamların adı etrafında şekillenmiş olup; -Zeydi fırkalar müstesna- imamların Allah tarafından görevlendirdiğini ve/veya önceki imamın aleni vasiyeti ile belirlendiğini iddia etmişlerdir. Bu iddialarına rağmen Şii fırkalar, imametın kime vasiyet edildiği hususunda ihtilafa düşerek, birbirlerini ağır bir biçimde itham etmişlerdir. Bu nedenledir ki, her karizmatik şahsiyetten sonra birçok grup ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu fırkalardan bazıları, zamanla değişim geçirme veya daha sonraki liderlerinin isimleri ile anılma gibi nedenlerle, farklı isimler almışlardır. Öte yandan fırkalar arası geçişler de söz konusu olmuştur. Bu gibi sebeplerden dolayı fırkaların tasnifinde karmaşıklık ortaya çıkmıştır. Fakat adları etrafında söylem geliştirilen karizmatik kişiler esas alınarak bir tasnif geliştirildiğinde, bu karmaşık yapı bir ölçüde giderilebilmektedir. Nitekim Şia’nın büyük bir kısmının Ali ve oğulları Muhammed b. Hanefiyye, Hasan ve Hüseyin adı etrafında oluştuğu; yani bu oluşumda soy ve kan bağının bariz olduğu görülecektir. Fakat daha sonraları ortaya çıkan bazı fırkalar, kan bağını bir ölçüde devre dışı bırakacak başka bir kriter olan gizli ilmi ön plana çıkaracaklardır. Bu kritere göre bir önceki imamla baba-oğulluk veya kardeşlik gibi bir yakınlık bağı bulunmayan kimseler de imam olabilmektedir. Bu iddia ile imametın Ali oğullarından alınarak başkalarına intikal ettirilebilme imkanı ortaya çıkmıştır. Böylece Abbasiler’in, Abdullah b. Muaviye b. Abdillan b. Ca’fer b. Ebi Tâlib’in ve hatta Haşimi aileden olmayan Beyan b. Sem’an, Abdullah b. Harb, Ebu Mansur, Ebu Müslim ve Muhammed b. Beşir gibi şahsiyetlerin imameti ileri sürülebilmektedir.

Bunun dışında Abbasilerin adı etrafında söylem geliştirenlerden bir grubun Ali b. Ebi Tâlib ailesine döndüğü aktarılır. Hıdaş taraftarlarından olup daha sonra Hıdaş’ın imametini iddia eden Halidiyye adıyla anılan bu grubun halife Ebu Ca’fer döneminde “Fâtımiyye” olarak anıldıkları aktarılmakta-

¹¹⁵ Bkz. Sönmez Kutlu, “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslâmiyyât*, IV/4, 2001, 15-36, s. 28-32.

dır.¹¹⁶ Hıdaşiyye; Muhammed b. Ali b. Abdillan b. Abbas'tan imametın liderleri Hıdaş'a geçtiğini iddia ediyorlardı.¹¹⁷

Beni Haşim ailesinden bazılarının imametini iddia eden kimi fırkalar, daha sonraları imametın kendi liderlerine geçtiğini iddia etmişlerdir. Beyaniyye; Harbiye, Mansuriyye; Müslimiyye (Rezzamiyye) ve Beşiriyye bunlara örnek olarak verilebilir. Bunlardan Beyaniyye, Beyan b. Sem'an et-Temimi'nin imametine inanmış, Ebu Haşim'in ona vasiyet ettiğini savunmuştur. Bunlardan bir kısmı onun ilahlılığını, diğer bir kısmı ise nebi olduğunu ileri sürmüştür. Harbiye ise liderleri Abdullah b. Harb el-Kindi'nin imametini inanmışlardır. Ebu Mansur el-İcli'nin imametini ileri süren Mansuriyye ise Muhammed el-Bakır'dan imametın ona intikal ettiğini ileri sürmüştür. Müslimiyye de Abbasi ailesinden imametın liderleri Ebu Müslim'e geçtiğini savunmuştur. Beşiriyye fırkası da Ca'fer es-Sadık'ın ardından imametın liderleri Muhammed b. Beşir'e intikal ettiğini, savunmuştur.

¹¹⁶ Bu grup Ebu Müslim el-Horasani tarafından büyük ölçüde bertaraf edilmiştir. Bkz. Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 403.

¹¹⁷ Nâşî, s. 32; Eş'ârî, I, 96. Eş'ârî bunlara Ebu Müslimiyye demektedir.